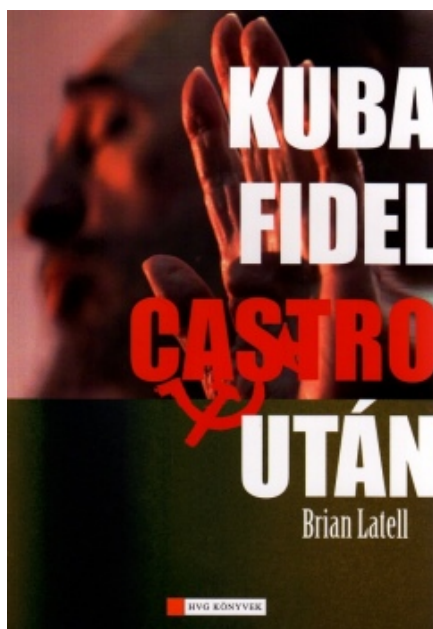

Bencze Bálint:

Brian Latell: Kuba Fidel Castro után

HVG Kiadó, Budapest, 2008.
332, oldal

Amióta 2006. július 31-én Fidel Castro „ideiglenesen” átadta a hatalmat öccsének, Kuba és a kubai átmenet lehetséges variánsai egyre inkább előtérbe kerülnek a hazai tudományos és közéletben. Az érdeklődő közönség számára tehát hiánypótló is lehetne Brian Latell a HVG Kiadó által megjelentetett *Kuba Fidel Castro után* című munkája. A cím azonban csalóka: az átmenet lehetséges forgatókönyveivel, a jövőt is befolyásoló jelenlegi helyzet elemző bemutatásával a tizennégy fejezetből csak az utolsó három foglalkozik.

A mintegy 330 oldalas kötetből nagyjából 230 oldalon egy mélyreható, ugyanakkor meglehetősen egyoldalú Fidel-életrajzot olvashatunk, kibővítve a Raúl Castróról szóló, valóban hiánypótló adatokkal. A kubai vezető elfogult ábrázolásán a szerző pedigéjét ismerve nincs mit csodálkozni: Brian Latell 1964 júliusától dolgozott a CIA Kuba-osztályán, 1990-94 között az Egyesült Államok kormányának Latin-Amerikáért felelős tisztje volt, 1994-98 között pedig a CIA Hírszerzési Tanulmányok Központját (CIA *Center for the Study of Intelligence*) igazgatta. Az aktív kormányzati munkától visszavonulva 1998 óta különböző egyetemi állásai mellett washingtoni *Center for Strategic and International Studies* kutatója.

Ezzel a háttérrel egyrészt érthető az elfogultság, másrészt viszont egy tudományos kutatótól joggal várna el az olvasóközönség, hogy kutatási témáját több oldalról megközelítve, elfogulatlanul mutassa azt be, és kutatóként tegye félre kormányzati énjét. Ez sajnos nem

* Bencze Bálint ügyvéd és a BGF KKKF Gazdaságdiplomácia és Nemzetközi Menedzsment szakának végzős hallgatója.

sikerül neki, ami sokat ront a mű hitelén. Így a kötet erősségei egyben hibái is: rengeteg olyan korabeli levélre, feljegyzésre, illetve a szerző által készített interjúra épülnek, amelyek forrásértéke és alapkutatói jellege elvitathatatlan, azonban nagy részük aligha állná ki a forráskritika szigorú próbáját. A könyvben megszólaló személyek, köztük egykori titkosszolgálati emberek, Fidel Castro tanárai és volt munkatársai, vagy Alina Fernandez, Fidel házasságon kívül született lánya, és Juana, a Castro fivérek (egyik) nővére, ma önkéntes vagy kényszerű száműzetésben élnek és bőven van törleszteni valójuk a kötet főszereplőivel szemben. Márpedig ahogy a latin közmondás tartja „animo dolenti nil oportet credere”, azaz semmit sem kell elhinni a sértett léleknek.

A források kiegyensúlyozatlan kezelésére utal az is, hogy egyetlen emigráns esetében sem található a homályos utalás szintjén túl akár az adott személy kubai előéletére, akár a száműzetés okára vonatkozó leírás, így nemcsak a kutató, de az anekdotákra fogékony laikus kíváncsisága is kielégítetlen marad. Ezen túl a könyvből szinte teljesen hiányoznak a nem USA-beli forrásmunkák, amelyek pedig vannak, azok túlnyomórészt Fidellel és Raúllal készített interjúk, illetve róluk szóló (angol nyelvű) életrajzok, valamint a Granma (a kubai pártlap) egyes cikkei. Ebből eredően számos hivatkozás található Fidel egyes beszédeire, amelyekből a szerző – nem titkoltan – következtetései jelentős részét eredeteti, teljességgel hiányoznak azonban a más, független forrásokból is ellenőrizhető statisztikák és tények.¹ A fentiek alapján a mű inkább tekintendő egy amerikai kormányzati szakember kibővített, szintetizáló jelentésének, mintsem egy tudományos igényű megírt monográfiának.

A kötet tartalmát tekintve alapvetően két részre bontható: az első kilenc fejezet egy (bár több helyen megtört) kronologikus, leíró típusú életrajz és az amerikai politikatudományban megszokott – hazánkban kevésbé ismert – pszichoanalitikai elemzés a Castro fivérekéről, elsősorban Fidelről, a dolgozat végén (10-12. fejezetben és az Utószóban) kiegészítve egy aktuálpolitikai helyzetelemzéssel.

A pszichobiográfiai sík

A Latell-dolgozat első kilenc fejezetének azon törekvése, hogy az összegyűjtött életrajzi elemek alapján pszichoanalitikai síkon elemezze a Castro-fivérek személyiségét, nem meglepő, ismerve a politikai pszichológiának, azon belül is a pszichobiográfiának az amerikai

¹ Lásd különösen a hetedik fejezetet.

politikatudományban a XX. század eleje óta betöltött, egyre növekvő szerepét.² A fivérek közti kapcsolat ambivalens természetét felütésként bemutató *Bevezetést* követően az 1-3. fejezetek Fidel (és jóval kisebb részben Raúl) gyermekkorával foglalkoznak, kimerítően tárgyalva a kötet címe alapján vélelmezett céljába nem éppen illő, inkább anekdotikus jelentőségű biráni,³ illetve Santiago de Cuba-i, majd havannai gyermek- és ifjúkort. A részletező leírás látható célja, hogy a korai gyermekkor traumáival és benyomásaival magyarázza a fivérek későbbi tetteit, illetve egymáshoz való viszonyát, anélkül azonban, hogy a pszichológiai elemzés módszertanáról bármilyen leírást közölne. A Fidel egyetemi éve alatt megmutatkozó machiavellizmusát és politikai vargabetűit bemutató negyedik, valamint az 1948-as véres kolumbiai eseményekkel, az ún. *bogotá*zával foglalkozó ötödik fejezetben egyértelműen tetten érhető a szerző azon meggyőződése, hogy Fidel Castrónak az 1940-es években tanúsított viselkedése magán hordozta mindazon személyiségjegyeket, amelyekből előrevetíthető lett volna későbbi politikai pályafutása, és amelyekből kiszámíthatóvá váltak volna az egyes eseményekre, krízisekre adott reakciói.

A hatodik fejezet kizárólag Raúllal foglalkozik, az ő jellemfejlődését mutatja be kiemelve, hogy ifjúkori gyengeségein túllépve, milyen stációkon át jutott el a forradalom győzelme idejére a parancsnoki rangig, és milyen módon erősítette meg pozícióját. E fejezet újdonságértéke a hazánkban megjelent szakirodalomban nem lebecsülendő, hiszen Raúl Castróról ilyen mélységű elemzés még nem jelent meg. Az írás hibái ugyanazok, mint amelyek a könyv egészét jellemzik: indokolatlanul nagy teret szentel a szerző a marxista kötődés bizonygatásának, és az első kézből származó információk hitelét megkérdőjelezi, hogy azok ismét csak emigránsoktól származnak.

Amíg a politikatudományban korábban a pszichobiográfiában a Latell által is alkalmazott analitikus megközelítés elsődlegessége nyilvánvaló volt, mára e felfogás gyengeségeire is felhívják a szerzők a figyelmet. Ezek között említendőek – az etikai kérdéseken túlmenően – azon módszertani problémák, amelyek az elégtelen bizonyítékokból, az elméletvezérelt rekonstrukció kontrollálatlanságából, a történeti és kulturális sajátosságokkal szembeni érzéketlenségből, a gyermekkori tapasztalatok felnőtt életre gyakorolt hatásának túlhangsúlyozásából, illetve abból erednek, hogy esetenként a korai fejlődésről szóló felvetések spekulatív módon a felnőttkori eseményekből származnak, majd ugyanezek magyarázatára használják fel őket. A fenti problémák a kötetben is tetten érhetőek, főként azért, mert a

² A pszichobiográfia tudományáról lásd részletesen: Hunyadi György (szerk.): Történeti és politikai pszichológia. Osiris. 1998.

³ Birán a Castro fivérek szülőhelye, egy járás (*barrios*) Santiago de Cuba provinciában, Bayamo és Mayarí között.

megalapozott pszichológiai elemzéshez nem kellő mértékben diverzifikált forrásanyagot használ, amennyiben túlnyomórészt nyilvános beszédekből és interjúkból indul ki, amelyek azonban tervezettségüknél fogva jórészt nélkülözik a spontaneitást, és így kiválóan alkalmasak az elemző dezinformálására és így az elemzés manipulálására, másrészt adós marad az elemzés módszertanának felvázolásával is. Így például az első 3 fejezet többször (de csak érintőlegesen) hivatkozik a Sierra Maestra-beli gerillaévekre is, az azóta száműzött egykori gerillatársak visszaemlékezései alapján, vitatható párhuzamot vonva a gyermekkori élettapasztalatok és a felnőtt harcos viselkedése között. Hasonlóan erőltetettnek és felületesnek tűnik az az egyetlen, 1989-ben elhangzott beszédből eredeztetett felvetés is, mely szerint Raúl Castro számára mintegy apa-pótléket testesít meg bátyja, illetve Fidel más okokkal is kiválóan magyarázható USA-ellenességének pszichológiai magyarázata.⁴ Az Egyesült Államoknak a Kubával szemben a XX. század elejétől folytatott kizsákmányoló politikája, majd a forradalmat követően a gazdasági embargó, nemkülönben a (neo)konzervatív amerikai politika nagyhatalmi arroganciája kiválóan alkalmassá teszik arra az ellenség-szerepre, amelyre minden autoriter rezsimnek szüksége van önigazolásához, szükségtelen erőfeszítés tehát Fidel Castro USA iránti megvetésének magyarázatát egyes gyermekkori élményekre (is) alapozni.⁵

A pszichobiográfia pszichoanalitikai ágában mára uralkodónak mondható az a nézet, mely szerint a gyermekkori tapasztalatok nem közvetlenül a felnőtt viselkedésre hatnak, inkább a korai személyiséget befolyásolják, és a korai személyiség által a környezetből interaktív módon szerzett tapasztalatok befolyásolják majd a későbbi viselkedést. Ennek fényében különösen érthetetlen, hogy – bár az első három fejezetben található erre vonatkozó utalások – a könyv hetedik fejezete egy időbeli és logikai bakugrással átlép az 1952 és 1960 közötti, a Castro fivérek életében ugyanakkor meghatározó időszakon. A gerillaéveknek nem tulajdonít jelentőséget, ugyanakkor – a részletes elemzés hiányában is – levon olyan merész következtetéseket, mint például „... *Castro marxista-leninista meggyőződése már az '50-es évek elején, de legkésőbb a közepén megszilárdul*”. Másrészt a fejezet célja sem egyértelmű: Fidel Castro USA-gyűlöletének és korai marxista elkötelezettségének bizonyítása minden átmenet nélkül fordul át egy, a szerzőt láthatólag büszkévé tevő anekdotába, mely szerint a Castro-beszédeket figyelő amerikai hírszerzés és a kubai vezető a nyilvános szónoklatok és előadások alkalmával burkolt kommunikációt folytattak egymással.⁶ Ez a fajta személyes

⁴ Lásd a 145-149. oldalt.

⁵ Lásd pl. a 23. oldalt.

⁶ Lásd a 182. oldalt.

történetmesélés azonban inkább a memoár műfajába tartozik, és szórakoztató mivolta ellenére sajnálatosan megtöri a szerkezetet.

A Fidel Castro „forradalom utáni forradalmár” imázsának elemzésével foglalkozó nyolcadik fejezet a politikai PR szempontjából hasznos felismeréseket összegezve érdekes összefoglalást nyújt, értéke főként abban áll, hogy egy lehetséges magyarázatot ad arra, hogy miért övezi évtizedek óta titok Fidel családját. Latell szerint a magánélet szisztematikus tagadása a héroszi, autonóm személyiségképnek, a „szakállas, khaki ruhás”, csak a forradalomnak élő gerilla imázsának szerves része, így a szerző szerint nem várható, hogy Fidel Castro életében a nagyközönség bővebb információkhoz jusson a családjáról. Mindemelllett megjegyzendő, hogy e fejezet is – a hetedikhez hasonlóan – kilóg a többé-kevésbé kronologikus elbeszélésmódból és a kötet céljával is nehezen egyeztethető össze.

A kilencedik fejezetben a Puerto Rico-i függetlenségi törekvések és annak kapcsán a kubai titkosszolgálat tevékenységének bemutatásakor a szerző *expressis verbis* ki is jelenti azt, ami a könyv olvasása során egyre nyilvánvalóbbá válik: a személyiségelemzés célja Latell-nél nem a tudományos vizsgálódás, hanem a Kubára vonatkozó amerikai nemzetbiztonsági jelentések megalapozása. A dolgozat bevallottan e jelentésekre (nemzetbiztonsági dolgozatokra) épül, és ebben áll egyik fő gyengesége is. Egyrészt eltolja a hangsúlyokat a Castrók USA-ellenességének magyarázata érdekében, másrészt a célok különbözőségéből eredően: ami egy jelentésben elegendő, az egy tudományos munka esetében nem biztos, hogy kellően megalapozott, egy ismeretterjesztő olvasmányhoz képest viszont túlzottan száraz és részletező.

Az aktuálpolitikai helyzetelemzés

A kötet valódi (újdonság-) értékét véleményem szerint az Utószóval megspékelt 10-12. fejezetek adják. A 10. fejezet tömören, mégis szemléletesen foglalja össze a fidelista kubai vezetés internacionalista törekvéseit a külföldi katonai beavatkozások⁷ és „baráti segítségnyújtások” eseményeinek felvillantásával, és ennek kiteljesedését az el nem kötelezett országok 1979-es havannai csúcstalálkozóján, majd e törekvések kudarcát az afganisztáni szovjet megszállás, a bahamai konfrontáció, az el nem kötelezettek mozgalmának bénultsága, Kuba ENSZ BT-tagságának megvétózása, de főként a Mariel-művelet bemutatásával.

⁷ Fidel folyamatosan próbálkozott a kubai forradalom „exportjával”, így katonailag is támogatta a (jórészt szocialista indíttatású) mozgalmakat többek között Angolában, Etiópiában, Vietnamban, Granadában, Venezuelában, Puerto Ricóban, El Salvadorban és Nicaraguában.

A kubai forradalom történetének fontos szála az (elsősorban az USA-ba irányuló) emigráció, amelynek három fő állomását: az 1965-ös camariocai exodust, az 1980-as Mariel műveletet és az 1994-es „balseros”⁸ menekülthullámot a könyv, ha nem is szisztematikusan, de tárgyalja.⁹ Adós marad azonban az emigráció társadalmi-politikai következményeinek bemutatásával és annak lehetséges jövőbeni, a Fidel utáni Kubára – amelyről elvileg a könyv szól – gyakorolt esetleges hatásainak elemzésével. Egy mélyreható elemzés nyilvánvalóan meghaladná a kötet kereteit, és koncepcionálisan sem férne bele, egy rövid összefoglaló helyzetelemzést azonban – már csak a cím okán is – mindenképpen megért volna e kérdéskör.

A magyar szakirodalomban még soha nem elemzett Ochoa-ügyet vízvázalatóként felhasználva vizsgálja a szerző Kuba közelmúltját, és veszi górcső alá Raúl Castro csendes, ám folyamatos felemelkedését a szovjet blokk összeomlásától napjainkig.¹⁰ Bár a Fidelre koncentráló struktúrából kilóg, mégis a kötet legértékesebb, eredeti gondolatokat tartalmazó részét képezi a Raúl Castro személyiségét és (a maga szemszögéből zseniális) stratégiáját elemző szakasz, bemutatva Raúlnak az 1989-es tisztogatásokat követő megerősödésével együtt járó strukturális átalakításokat (pl. a belügyminisztérium és így a polgári titkosszolgálat hadügyminisztérium alá kerülését), a raúlita elit főbb tagjait,¹¹ azok növekvő hatalmi súlyát, valamint azon civil vezetőket,¹² akik a Fidel utáni Kuba politikai életében meghatározó szerepet játszhatnak. Ezzel együtt az a rövid, de a lényegi vonásokat érzékletesen felvázoló összefoglaló, ami a '90-től bevezetett „*perfeccionamiento empresarial*”, azaz az állami tervgazdálkodás óvatos, a hadsereg vezetésével zajló reformja és a '94-es gazdasági nyitás egyes lépéseiről, és azoknak a máig tartó időszakban tapasztalható következményeiről, valamint a gazdasági-politikai helyzet szól, hű képet fest Kuba jelenlegi problémáiról. Jelen elemzés kereteit meghaladja, de külön-külön is megérne egy-egy tanulmányt a hadsereg jövőbeli lehetséges szerepének, a feketegazdaságnak, a feléledő rasszizmusnak, az emigráció szerepének, az egyes gazdasági szektorok sajátosságainak, a társadalmi értékválságnak, a külső körülmények változása által szükségessé tett külpolitikai re-orientációnak a problémaköre.

⁸ A balseros magyarul 'tutajosokat' jelent.

⁹ A forradalom utáni 3 nagy menekülthullámról a könyvben lásd: 190. oldal (Camarioca), 237. oldal (Mariel) és 273. oldal (balseros).

¹⁰ Ami tény: 1989. július 13-án Arnaldo Ochoa tábornokot, a kubai hadsereg egyik legkiemelkedőbb tisztjét kivégezték. Az okokról azonban máig megoszlanak a vélemények: a hivatalos kubai álláspont szerint a kivégzés oka hazaárulás és kábítószer-kereskedelem volt, az amerikai (Latell által is képviselt) nézet szerint azonban Fidel példát akart statuálni az egyre erősebb rendszerkritikával élő, igen népszerű tábornokot nyilvános likvidálásával.

¹¹ Pl. Abelardo Colome Ibarra belügyminisztert, Julio Casas Regueiro hadügyminisztert, Alvaro Lopez Miera vezérkari főnököt, Ulises Rosales del Toro cukoripari minisztert.

¹² Carlos Lage Davila, Ricardo Alarcon de Quesada, Felipe Perez Roque.

Érdekes színfolt az Ana Montes-ről, az USA-ban működött kubai kémnőről szóló leírás a 9. és 11. fejezetekben,¹³ amely kapcsán meglepően őszintén ismeri el Latell, hogy „*a kubai hírszerzés ott van a világ fél tucat legjobbja között, éspedig évtizedek óta*”.¹⁴ Ne feledjük, hogy ezt a hírszerzést is ugyanaz a Raúl felügyeli, aki a könyv Utószavában is leírtak szerint – ismét csak kivételes stratégiai képességeiről téve tanúbizonyságot – a stabilitás megőrzése és az egységes politikai arcvonal megteremtése érdekében megjátszott politikai sakkhúzásai keretében a hatalomátvétel során még azt a Ramiro Valdést is visszaemelte a felsővezetésbe, akit egyszer – 1985-ben – már legyőzött, kifogva a szelet az egyik lehetséges fő ellenfél vitorlájából.¹⁵

A könyv 2008 eleji magyarországi megjelenése óta eltelt pár hónapban Raúl által bevezetett reformok és a társadalmi nyugalom jelenleg azt mutatják, hogy a Fidel elemzésével oly sokat foglalkozott CIA-elemzők újra tollat ragadhatnak, és folytathatják a munkát Raúl, mint első számú vezető elemzésével.¹⁶ Igen találó és a könyvet szerkezetileg jól zárja az a 12. fejezetbeli metafora, amelyet Gianni Mina olasz riporter fogalmazott meg és amelyben Fidel Castrót Hemingway öreg halászához, a forradalmat pedig a „nagy hal”-hoz hasonlítja. Castro tragédiája abban áll, hogy az az ember, akire – teljes joggal – egész Latin-Amerikában, mint a függetlenségi harc élő szimbólumára tekintenek, élete végére kénytelen azt látni, hogy a külső körülmények és önnön, alkalmazkodásra képtelen büszkesége következtében lassanként elfogy a forradalma és nem marad más, mint „a hal gerince”, az a pár lojális ember, akik a Sierra Maestra óta vele vannak.

Latell könyvéről összefoglalásként elmondható, hogy egy vitatható alapállásból (az eredeti, de egyoldalú forrásokon alapuló pszichobiográfiai elemzésből) kiinduló Fidel-életrajzot olvashatunk, kiegészítve egy Raúlról és – az ő személye kapcsán – a kubai közelmúltról szóló, objektívebb elemzéssel, aminek forrásértéke vitathatatlan, de inkább csak amolyan kiindulópontként szolgálhat a későbbi elmélyültebb, az egyes rész-problémákat

¹³ Ana Montes az USA-ban valaha működött legmagasabb rangot elért kubai kém volt, aki a Pentagon Védelmi Hírszerző Ügynökségének Latin-Amerika szakértőjeként dolgozott.

¹⁴ Lásd a 223. oldalt.

¹⁵ Lásd a 248-249. oldalt.

¹⁶ Kényelmi cikkek (pl. mobiltelefon) vásárlásának engedélyezése, turisták részére korábban elzárt területek megnyitása a kubai lakosság előtt, bér- és nyugdíjreform, társadalmi párbeszéd, stb.

mélyrehatóan elemző kutatások számára, amelyek – a recenzens reményei szerint – hamarosan a Kubával foglalkozó magyar szakirodalomban is napvilágot látnak.